

IRÁNYTÚVEL

TORNAI JÓZSEF

„Kit anya szült, az mind csalódik végül”?

Az ember gyerekkorától, legalábbis fiatal korától tudja, hogy meghalnak a szülei, s ő maga is halandóságra ítélt lény. Ilyenformán: miért csalódna? Vagy József Attila csak tetteteti a naivat, éppen a hatás kedvéért? De mit jelent akkor a csalás: magát, a saját tudatát akarja rászedni, mintha rögeszmésen azt hajtogatná: az én anyám nem halhat meg! De a vers záró sorai arról szólnak: még ez se mentheti meg a veszteségtől. Végül is egy nagy mindegynek adja meg magát, és ebben igaza is van: elfogadni a halált vagy elutasítani, az eredmény ugyanaz. Nem tudom másként értelmezni költőnk alap gondolatát: legjobb belenyugodni a sors rendelésébe. A jól ismert *Két hexameterben* ez erkölcsi tétellé erősödik:

Miért legyek én tisztességes? Kiterítenek úgyis!

Miért ne legyek tisztességes? Kiterítenek úgyis!

Mi ez, sztoicizmus, nihil-hit, korai egzisztencializmus? Vagy egyszerűen csak annak kertelés nélküli beismerése, hogy tetteink közömbösek a halál felől nézve? A lázadást is érzem ebben a két sorban: minek biztatnak morálra, ha az nem nyújt menekvést a semmiből? A *Kései sirató* ugyanezt állítja, csak nem egy axióma tárgyilagosságával, inkább panaszként:

*Világosodik lassacskán az elmém,
a legenda oda.*

*A gyermek, ki csügg anyja szerelmén,
észreveszi, hogy milyen ostoba.*

*Kit anya szült, az mind csalódik végül,
vagy így, vagy úgy, hogy maga próbál csalni,
ha küzd, hát abba, ha pedig kibékül,
ebbe fog belehalni.*

„Műveld a csodát, ne magyarázd!”, ez Nagy László figyelmeztetése. Csak hát egyiket nem lehet elválasztani a másiktól. Sőt arra a vélekedésre jutottam: nincs igazi megismerés. Csupán interpretációink vannak a dolgokról. Éppen József Attila *Kései siratójának* a végkövetkeztetése, a „csodája” késztet az értelmezés megkísérlésére. Egyáltalán, igaz-e, amit ez a négy sor a nagy vers csúcsán mond? Hangulatilag vagy a lírai evidencia tekintetében biztosan igaz. De el kell-e fogadnom mint elvet vagy akár mint végső filozófiai tételt?

Csakugyan minden ember csalódik, aki megszületik?

Buddha szerint igen, mert megszületni annyit, mind szenvedni. De Buddhának sincs teljesen igaza: az élet nemcsak kín, hanem gyönyör, megismerés, alkotás, szellemi kivirágzás is. József Attila azt az igyekezetünket is leleplezi, hogy különféle élvezetekkel, értékekkel (mint a művészi, esztétikai, erkölcsi is) sem kerülhetjük el a halál tudatát, magát az élet törvényszerű végét. Az anyja elvesztése miatti fájdalomát nagyon is értem, sőt a vers olyan erős, hogy szinte vele együtt át is élem! Azonban így is fölmered bennem a kétely: hátha túlságosan végtelen az általánosítása.

A csalódás fogalmával vitatkozom.

József Attila kíméletlenül leszámol egy illúzióval. Bár ezt nehéz komolyan venni, hogy ez csak „lassacskán” történt. Esztétikailag tökéletes a megoldás, de világos, hogy ezt a túlzó állítást a líraiság diktálja neki. A *Legenda* szétfoslására nem harminckét évesen döbben rá az ember! Ugyanígy csak érzelmei végső kifejezésre juttatása kedvéért nevezi magát olyan géniusz, amilyen ő volt, „osztobának”. Ez a minősítés valamiképpen mégis „szép”.

Ahogy esztétikai magasságba emelkedik az egész vers a befejező strófával. Ez a költészet egyik megbocsátható cselfogása. Világos, hogy József Attila nem hiszi, amiről azt állítja: valóban így is gondolja. Költemény és valóság ezen a ponton búcsút mond egymásnak. Az olvasó persze boldogan hagyja, hogy a költő rászedje. Hajlandó voltam én is, mióta csak először megismertem, olyan naiv maradni, amennyire csak tudok, hiszen itt egy édesanyát siratnak el. Így összegezzhető, talán meg is fejthető, ami olyan rejtélyesnek látszik. Átadjuk magunkat a képzelt igazságnak: „Kit anya szült, az mind csalódik végül.” Magával ragad a nyilvánvaló tautológia. Csak egy bizonyos idő után szabadulunk meg a varázslat kötéséből.

József Attila úgy tesz, mintha volna választásunk, menekvésünk a meghatározottságból. Pedig ő írta máshol:

*Akár egy balom basított fa,
bever egymáson a világ,
szorítja, nyomja, összefogja
egyik dolog a másikat
s így mindenik determinált.*

Ez a determináltság csak a marxista elmélet világánál valóságos. Egyébként semmi sem az, semmiféle helyzetben, amint ezt a kvantumfizikából Heisenberg, Planck és Bohr kimutatta.

De a halál?

Vörösmarty azt kérdezi: „Mi dolgunk a világon?” A *Kései sirató* azt: „mi dolgunk a halállal?” Az egész vers ezt a kérdést veti föl, nem csak az utolsó strófa. Egy „de profundis clamavi”-ról van szó. Ám kinek kiáltson József Attila? A kiáltásnak magában van az értelme, a kiáltó magát szólítja meg. Vagy az embertársait? A sok millió ismeretlent?

*Jaj, szeressetek szilajon,
bessentsétek el nagy bajom!
Eszméim közt, mint a majom
a rácsok közt le és föl
vicsorgok és ugrándozom,
mert semmit nem hiszek...*

(Kiáltozás)

Nem először olvassuk tőle ezt a „semmit nem hiszek”-et. Kosztolányi, a kedvenc költője is így kezdi *Utolsó kiáltás* című kegyetlen versét: „Én nem hiszek semmiben.” A *Kései sirató* mégis azt sugallja, volt miben hinnie: az anyjában, „ki szülte s dajkálta énekelve”. És ennél nincs nagyobb hit. Én sem hiszek mást, minthogy a születést a halál követi, de ugyanígy a halált a születés.